

УДК 94 (477) : 282

О. А. Буравський,*доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

СТАНОВИЩЕ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на основі архівних документів проаналізовано становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні та Білорусі на початку ХХ ст.

Ключові слова: Римо-католицька церква, Правобережна Україна, Білорусія.

ПОЛОЖЕНИЕ РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ И БЕЛАРУСИ В НАЧАЛЕ ХХ В.

В статье на основе архивных документов проанализировано положение Римско-католической церкви на Правобережной Украине и Беларуси в начале ХХ века

Ключевые слова: Римско-католическая церковь, Правобережная Украина, Беларусь.

POSITION OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN THE RIGHT BANK UKRAINE AND BELARUS IN EARLY TWENTIETH CENTURY

In the article on the basis of archival documents analysis position of the Roman Catholic Church in the Right Bank Ukraine and Belarus in early twentieth century is analyzed.

Key words: Roman Catholic Church, the Right Bank Ukraine, Belarus

Становище Римо-католицької церкви (далі – РКЦ) на Правобережній Україні та Білорусі на початку ХХ ст. було предметом досліджень дорадянських, радянських, сучасних вітчизняних, російських та білоруських істориків. Метою цієї статті є подальше вивчення мало-відомих аспектів діяльності РКЦ у даний період на Правобережній Україні, з використанням нових архівних джерел, а також виявлення особливостей становища РКЦ на території білоруських губерній.

На початку XX ст. конфесійна політика російського самодержавства була спрямована на зміцнення російського впливу і позицій Російської православної церкви на околицях імперії.

17 квітня 1905 р. указом Миколи II «Про зміцнення початків віротерпимості» громадянам Російської імперії надавалося право переходити в будь-яку конфесію.

За офіційною статистикою з православ'я в католицизм у період з 1905 по 1909 рік перейшло 233000 осіб. Проте указ не забезпечив бажаної рівноправності Римо-католицькій церкві через пануючу в імперії Російську православну церкву. Влада, як і раніше, утискувала громадянські права та свободи римо-католиків [1, с. 218–221].

Прозелітизм католиків серед православних залишався релігійним злочином. Рух частини віруючих у бік католицизму підтримувався завдяки ревному служінню ксьондзів, які всіляко підтримували звичай православних брати участь у спільних хресних ходах, відвідувати на свята церкви та костели, слухати богослужіння й проповіді як польською, так і українською мовами. Періодично з католицьких кафедр проголошувалися хвалебні промови з приводу річниць православних митрополитів. З іншого боку, місцева влада піддавала місіонерів-католиків безперервним гонінням. На рівні губернаторів розглядалися повідомлення про підозри щодо ксьондзів у спробах повернути православних у свою віру.

Волинський архієпископ Антоній вимагав притягнути ксьондза Новоград-Волинського костелу Владислава Ляховича до суду, звинувачуючи його в поширенні католицької пропаганди серед православного населення [2, с. 82–83].

На основі офіційних звітів та статей у місцевих єпархіальних виданнях протоієрей Ф.І. Титов із позицій Російської православної церкви констатував, що на Правобережній Україні до видання указу 17 квітня 1905 р. ксьондзи здійснювали католицьку пропаганду таємно, тихо й непомітно.

Наприклад, у Подільській губернії в 1905 р. із православ'я в католицизм перейшло близько 756 осіб. У Волинській єпархії з часу видання імператорського указу від 17 квітня 1905 р. до 1907 р. було наведено в католицизм близько 900 осіб, у Київській єпархії за цей час перейшли в цю віру 1122 особи. Таку динаміку Ф. І. Титов пояснював посиленням католицької пропаганди й розгубленістю православних священиків. Під час пропаганди основну увагу ксьондзи звертали на змішані шлюби, прагнули звабити православних до своїх костелів через слухання органа, гарного співу та урочисте богослужіння.

Помічниками ксьондзів у справі пропаганди католицизму були члени різних католицьких братств – рожанцевого, шкаплерного, тверезості та ін. [3, с. 5, 6, 33, 35].

Жителі м. Городка Кременецького повіту, зокрема відставний фельдфебель Лук'ян та його дружина Марія Марцинюк, скаржилися на вікарного міського римо-католицького приходу ксьондза Болеслава Савицького, який переконав їхню доньку Ганну перейти з православ'я в католицизм. Він також пропагував католицьку віру серед православного населення; своїми проповідями вороже налаштував католиків проти православних. За це його пізніше було звільнено із займаної посади [4, арк. 1–1 зв.].

Масштаби посилення католицького впливу виявилися несподіваними й для українства. Редагована С. Петлюрою газета «Слово» (1908 р.) зазначала, що навіть часткової волі після Маніфесту «Про свободу віри» (1905 р.) виявилось достатньо для соціально-релігійного вибуху, який охопив значну частину римо-католицького духовенства. Міжцерковна ворожнеча проявилась у «страхітливих формах». Ображені принизливим становищем ксьондзи взялися розпалювати розбрат народу з демократичною інтелігенцією, яка закликала селян до згоди й утихомирювала ненависть. Дійшло до небаченого в краї порушення вікових традицій, коли католики відмовляли православним подорожнім навіть у нічному притулку [5, с. 112].

З іншого боку, важливо зазначити, що римо-католицька місія на українських землях не була пройнята духом всеохопленої ворожнечі до православних. Зокрема, у Подільській єпархії встановилися мирні відносини між католиками та православними. Проживаючи в одних селищах із православними, багато католиків брали шлюби з ними. Не маючи католицьких костелів, вони відвідували православний храм, просили священників служити молебні, брати участь у похованні померлих католиків і навіть відкрито вступали до православних братств. Отже, єдиними порушниками відносин між віруючими серед подільського населення, як зазначав протоієрей Ф. І. Титов, були католицькі ксьондзи [3, с. 32, 34].

Безпосередню противагу католицьким впливам забезпечував великий механізм Російської православної церкви, центром якого була Особлива нарада при Синоді. У 1908 р. прийнято рішення про створення народно-приходської місії. Таким чином, до поширення православ'я були залучені й віруючі [6, с. 94].

Механізм державно-православної місії був спрямований насамперед на повну нейтралізацію католицького прозелітизму шляхом

великомасштабної пропагандистської роботи і засобами силової регламентації. Остання здійснювалася в тісному союзі церкви з державою, оскільки в місії «войовничої» католицької конфесії вбачалася небезпека посилення національного, зокрема польського, сепаратизму. Епіцентр боротьби проти римо-католиків знаходився на Волині. Єпископ волинський Антоній закликав берегтися спілкування з «латинською єрессю» і, зокрема, з ксьондзами, які «своїми театралізованими ходами та музикою в костелах приваблюють простодушних, а змішаними шлюбами довершують свої хитрощі». Проте волиняни ще пам'ятали колишнього митрополита Київського та Галицького Платона, який під час об'їздів єпархії входив у костели й привселюдно молився в них [5, с. 113, 115].

Після видання указу 17 квітня 1905 р. архієпископ склав і поширив серед своєї пастви через приходських священиків послання та звернення, у яких охарактеризував суть латинства як брехливого віровчення. Крім послань і звернень, разом із вікарними він здійснював поїздки до населених пунктів, де активною була пропаганда католицизму. Вони проводили урочисті богослужіння, під час яких проголошувалися промови, спрямовані проти католицької пропаганди. 27 квітня 1907 р. архієпископ скликав збори духовенства Волинської єпархії, на яких були визначені заходи протидії католицизму, серед яких особливо наголошувалося на проведенні урочистих богослужінь.

Важливе значення у справі боротьби з католицькою пропагандою в краї мала місіонерсько-проповідницька діяльність, організована служителями Почаївської лаври. Місіонерські повчання проголошувалися в дні, коли тут збиралося багато богомольців, які прибули для поклоніння місцевим святинам. Почаївські листки, на думку ідеолога православ'я протоієрея Ф. І. Титова, розкривали для простого народу брехливість промов місцевих ксьондзів і католицьких місіонерів, які прибували на Волинь [3, с. 35].

Державна підтримка православного прозелітизму виявлялася передусім у сфері матеріальній. Місіонери отримували оклад (780 крб. на рік) та кошти «на роз'їзди» (500 крб. на рік). У разі виконання обов'язків повітового спостерігача оклад збільшувався (до 1000 крб.). Місіонери отримували також відносно високу пенсію.

Вищим представницьким органом місіонерів були Всеросійські з'їзди, на яких формувалися тактичні настанови для пропагандистів і духовних охоронців православ'я. Зокрема, Київський з'їзд 1908 р. розробив план антикатолицьких заходів на території України та Білорусі.

Тиск на Римо-католицьку церкву набував нових відтінків. У 1900 – 1910 рр., виконуючи доручення Міністерства внутрішніх справ, губернські адміністрації України запобігли ініціативним заходам, метою яких було започаткування процесу канонізації королеви Речі Посполитої Ядвіги (1371–1399).

Водночас церковною владою було заборонено поширення в народі ікон католицького письма [5, с. 114].

З тією ж метою в Україні проводилися єпархіальні та окружні місіонерські з'їзди. Зокрема, у 1905 р. волинське зібрання на чолі з архієпископом Антонієм Храповицьким займалося виробленням анти-католицької тактики в умовах віросповідної свободи.

Особлива роль у системі протикатолицьких заходів в Україні була відведена народним місіонерським курсам. Для участі в них запрошували спеціально підібраних представників від кожного села, передусім тих, хто зарекомендував себе «свідомим захисником православної віри». Для професійної підготовки духовенства в Україні діяла одна пастирсько-місіонерська семінарія. Здійснення місії нерозривно пов'язувалося зі спорудженням нових православних храмів. Наприклад, священики Волині, за ініціативою пастиря Віктора Кашубського, навіть спромоглися розпочати в Житомирському повіті зведення храму-пам'ятника «Перемоги православ'я над католицизмом» [6, с. 94–95].

Указ Миколи II від 17 квітня 1905 р. надавав право викладати Закон Божий на рідній мові віруючих: «признати, что во всякого рода учебных заведениях в случае преподавания в них закона Божия инославных христианских исповеданий таковое ведется на природном языке учащихся...» [7].

Чисельні громади українців-католиків вимагали від ксьондзів використання під час богослужіння рідної для більшості парафіян мови. Київське товариство віруючих римо-католиків виступило зі зверненням до народу, у якому заклиало одновірців добиватися включення української мови, історії й літератури в навчальну програму Житомирської католицької семінарії [5, с. 114].

У Білорусі віленський римо-католицький єпископ Е. Ропп 22 квітня 1905 р. надіслав розпорядження деканам Віленської єпархії та викладачам Закону Божого навчальних закладів, щоб вони роз'яснювали учням-католикам, що їх природна мова – польська. Попечитель Віленського учбового округу надіслав єпископу лист, в якому просив відмінити розпорядження. Однак, циркуляром від 22 серпня 1905 р. єпископ Е. Ропп розпорядився: «ксьондзам-законовчителям залишити ті школи, де неможливо вести викладання на польській мові».

Поширення польської мови в навчальних закладах не могло не турбувати царський уряд, оскільки це не відповідало політиці русифікації, що проводилася в білоруських губерніях.

Мінський губернатор П.Г. Курлов, висловлював переконання, що введення в більший або менший мірі польської мови в богослужіння або у викладання Закону Божого служитиме засобом полонізації місцевого населення.

З 1911 р. Міністерство народної освіти вимагало від ксьондзів викладання Закону Божого російською мовою. На знак протесту римо-католицькі священники відмовлялися від викладання Закону Божого. Наприклад, законовчитель Кремянецького народного училища Волковиського повіту, ксьондз І. Голоवेशка [8, с. 70–74].

Варто зазначити, що православно-римо-католицькі відносини на початку ХХ ст. були обтяжені ще одним реліктом середньовіччя. Взаємна анафема, проголошена ними в середині ХІ ст., переносилася на нових осіб, котрі переходили в іншу конфесію, ксьондзи оголошували прокляття в костелах «перебіжчикам». А православні священники відлучали від церкви й піддавали анафемі тих, хто переходив у «латинство» [6, с. 96].

26 вересня 1907 р. архієпископ волинський і житомирський Антоній надіслав міністрові внутрішніх справ П. А. Столипіну листа, у якому звинувачував міністерство в потуранні іноземним католицьким місіонерам у їхній спробі здійснювати пропаганду католицизму в губернії. «Міністерство, увірене Вам, – зазначав архієпископ, – уже двічі дозволило католицьким ченцям із Галичини прибути на Волинь (перший раз до Луцька і другий – в Острог) нібито для протидії аграрним безпорядкам. У Волинській губернії селяни-католики ніяких аграрних безпорядків не влаштовували. Вибір місць для католицької проповіді тут визначався зовсім не аграрними, а віросповідними пропагандистськими умовами, бо саме Луцьк, Острог і Новоград-Волинськ у нас на Волині є основними центрами латинської пропаганди. Тому з від'їздом із Луцька ксьондзів, які в проповідях мали засуджувати аграрні безпорядки, а не акцентувати лише на сімейному житті, незабаром посипалися волинському губернаторові прохання про перехід у католицизм православних жінок, які перебували в шлюбі з католиками. Від імені всієї православної Волині переконливо прошу Вас більше не дозволяти приїзд на Волинь закордонних католицьких ченців» [9, арк. 109–110].

На початку ХХ ст. російські урядовці ретельно стежили за відпаданням із православ'я в католицизм мешканців Правобережжя, щоб

знову повернути їх у попередню віру. З 1 січня 1910 р. було введено особливий бланк, що включав такі пункти: а) час хрещення за обрядом Православної церкви особи, яка перейшла в католицьку віру; б) місце хрещення (приход, повіт, губернія); в) у якому римо-католицькому приході зазначена особа приєдналася до Католицької церкви.

Волинський губернатор вимагав від настоятелів римо-католицьких приходів щомісяця інформувати про осіб, які перейшли з православ'я в римо-католицьке віросповідання. У листі до Луцько-Житомирської римо-католицької духовної консисторії він підкреслював, що циркуляром міністра внутрішніх справ від 24 квітня 1909 р. було наказано щороку (до 1 січня) подавати в департамент духовних справ іноземних віросповідань статистичні відомості про чисельність осіб, які відпали від православ'я. Однак майже всі настоятелі костелів Волинської губернії не надіслали такої інформації.

17 листопада 1910 р. консисторія постановила: зобов'язати деканів Волинської губернії суворо стежити за виконанням настоятелями приходів розпорядження губернатора: подавати в канцелярію київського, подільського й волинського генерал-губернатора списки осіб, які перейшли з православ'я в католицизм за минулий рік [10, арк. 1–12].

Усього за 1905 – 1907 рр. із православ'я у католицизм перейшло понад 170 тисяч осіб. Ця цифра могла бути ще більшою, але стримували обтяжливі правила переходу з православ'я до іншої конфесії, видані 25 червня 1905 р. Згідно цими правилами той, хто бажав залишити Православну церкву, писав прохання на ім'я губернатора, а той повідомляв про це архієрея. Упродовж місяця справа розглядалася світськими органами влади й консисторією. «Відступника» декілька разів примушували покаятися, після чого місцеве духовенство привселюдно оголошувало йому анафему. Лише тоді губернатор видавав посвідчення про право переходу до іншого віросповідання. У разі масових переходів створювалася спеціальна слідча комісія, до складу якої входили благочинний, помічник місіонера й поліцейський чиновник. Наприклад, така комісія проводила слідство, коли 60 жителів Новоград-Волинського повіту водночас написали заяви про перехід із православної віри до католицької [2, с. 82].

Отже, місіонерсько-проповідницька діяльність Російської православної церкви в справі боротьби з католицькою пропагандою в краї могла досягти успіхів лише за сприяння поліції та адміністративного тиску.

У 1908 р. у трьох правобережних губерніях налічувалося 795957 римо-католиків (у Київській – 147708 осіб, Подільській – 301874, Волинській – 346375) [11, арк. 18–21].

Статистичні дані дають підстави стверджувати, що на теренах спільного, відносно компактного проживання представників двох християнських конфесій на Правобережній Україні місіонерська перевага, без сумніву, належала римо-католицькому духовенству.

У 1911 р. у регіоні вже нараховувалося 875361 прихильник римо-католицького віросповідання. Представники цієї віри відвідували 255 костелів, літургію в яких відправляли 335 священників (див. табл.1) [12, арк. 4 зв., 6, 13–14].

Таблиця 1
Чисельність римо-католицького духовенства, віруючих
римо-католиків та приходських церков у трьох губерніях
Правобережної України на 1911 р.

К-ть	Київська	Подільська	Волинська	Усього
Духовенство	73	99	163	335
Віруючі	171527	319672	384162	875361
Костели	53	98	104	255

14 липня 1914 р. холмський губернатор інформував намісника Волинської губернії, що мешканка Пульмівської волості Володимир-Волинського повіту Короліна Лошак перейшла в католицизм [13, арк. 222].

Таким чином, із 1905 по 1914 рр. відбулося доволі значне поповнення Римо-католицької церкви за рахунок православної.

Висновок. Аналіз міжконфесійних відносин на Правобережній Україні на початку ХХ ст. дає підстави стверджувати, що, незважаючи на ліквідацію економічної самостійності Римо-католицької церкви, ця конфесія зберігала тенденцію до кількісного збільшення віруючих.

Римо-католицька церква в Білорусі намагалася не допустити опрацювання дітей-католиків через церковно-приходські школи, протидіяла політиці русифікації, виступала за збереження традицій католицтва і польського впливу на теренах краю.

Список використаних джерел:

1. Копылов А. Н. Католическая Церковь в России (конец IX – начало XXI вв.) / А. Н. Копылов. – М.: Спутник, 2012. – 284 с.
2. Бойко Б. Є. Трансформаційні процеси в житті християнських конфесій на Волині періоду її перебування у складі Російської імперії

(1793 – 1917 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 09. 00. 11 / Бойко Богдан Євгенович. – К., 2009. – 225 с.

3. Титов Ф. И. Католическая пропаганда в Западной России после дарования свободы вероисповеданий 17 апреля 1905 года / Ф. И. Титов. – К., 1908. – 36 с.

4. Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 13, спр. 1312.

5. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – Т. 4. Католицизм / За ред. П. Яроцького. – К.: Світ знань, 2001. – 598 с.

6. Надтока Г. М. Міжконфесійні відносини в Україні на початку ХХ ст. / Г. М. Надтока // Укр. іст. журн. – 1998. – № 5. – С. 86–99.

7. Яноўская В. В. Моўнае пытанне ў Рымска-каталіцкім касцёле Беларусі (60-я гады ХІХ – пачатак ХХ ст.): славянская і літоўская гістарыяграфія / В. В. Яноўская // Российские и славянские исследования. – 2007. – Вып. 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rsijournal.net>.

8. Павшок А. В. Проблемы языка преподавания Закона Божьего и языка богослужения в Римско-католической церкви в Беларуси в начале ХХ века / А.В. Павшок // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. История. – № 1. – 2011. – С. 70–74.

9. Російський державний історичний архів, ф. 821, оп. 125, спр. 3304, ч. 1, арк. 109–110.

10. Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 10, спр. 1483.

11. Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 1, спр. 557.

12. Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 2, спр. 6.

13. Державний архів Волинської області, ф. 416, оп. 1, спр. 72.